

Haza a magasban

ELŐADÁSOK
A SZENT ISTVÁN TÁRSULATNÁL
XX.

TOMKA FERENC

Halálra szántak, mégis élünk!

Egyházüldözés (1945–1990)
és az ügynökkérdés

TOMKA FERENC

Halálra szántak,
mégis élünk!

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
Budapest 2005

Sorozatszerkesztő

Farkas Olivér
és
Sarbak Gábor

© Tomka Ferenc, 2005
© Szent István Társulat, 2005

ISBN 963 361 698 0
ISSN 1588-9491

Szent István Társulat
1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 1.
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

Köszönöm szépen a meghívást!

Nagy szeretettel és tisztelettel köszöntöm mindnyájukat, mindnyájukat! Nagyon sok ismerős arcot látok köztetek, köszönöm, hogy elfáradtatok az előadásra!

Előre bocsátanám, hogy a most kifejtett témáról hamarosan könyv jelenik meg a Szent István Társulatnál. Mi a témája tehát ennek az előadásnak, mit szeretnék most kifejtetni?

Először is áttekintést szeretnék nyújtani arról, hogy mit élt át, milyen üldözéseknek volt kitéve a Magyar Katolikus Egyház a kommunista diktatúra alatt 1945 és 1990 között. (Az egyház fogalmán természetesen a keresztények *egész közösségét* értjük: hívőket, papokat, szerzeteseket és püspököket együttesen!)

Ennek a korszaknak a mélyreható vizsgálatakor szinte lépten-nyomon találkozunk az egyház hőseivel-vértanúival, hitvallóival, börtönben vagy börtönön kívül üldözött és hitben megmaradó keresztényeivel, közösségeivel. Találkozunk a diktatúra embertelenségével, változó módszereivel, illetve láthatjuk az egyházüldözés különböző „stílusú” korszakait. És szembe kell néznünk a tény-

nyel, hogy létezett ebben korban (mint minden korban) a keresztények között is egy bizonytalan, olykor megalkuvó magatartás, amely – bár az üldöztetés kínjai között alakult ki, és sokféle árnyalata van – nem követendő példa.

Fiatalok, felnőttek, teológiai hallgatók ismételtén kérték, hogy ajánljak nekik olyan kézikönyvet, amelynek segítségével betekintheznek az elmúlt 50 év egyházának és egyházüldözésének történetébe. Az egyház és a diktatúra történetének egy-egy eseményéről, korszakáról sok jó és szakszerű könyvet és cikket ismerek. Ezek azonban a témának csak részterületeit dolgozták fel. Olyan *kötetet viszont, amely egy átlagos (a részletkérdésekben elmerülni nem tudó) állampolgár vagy keresztény számára áttekintést nyújt e korszakról, és a ma gyakorta felvetett problémákra vagy támadásokra válaszolna, nem találtam.* Ezzel szemben a média, amely a mindennapok emberét eléri, gyakran ugyanolyan hamisan mutatja be e kor történelmi és egyházi eseményeit – olykor tudatlanságból, máskor a tények tudatos torzításával –, ahogyan azt a kommunista korszak tette.

Akik elkötelezett katolikusként élték át ezeket az évtizedeket, emlékeznek a történetekre; de közülük is sokak számára homályban maradt annak számos eseménye. Hiszen a diktatúrának sok embertelenséget sikerült titokban tartania a társadalom és a világ előtt. Kevesek számára ismerős, amit az 1990-es

fordulat utáni kutatások kezdtek feltárni: hogy a kommunista rendszerek *tudatos* tervszerűséggel és háttérmunkával (szovjet mintára és irányítással) készítették elő egyházellenes támadásaikat, koncepciók pereiket, papi gyilkosságaikat, a társadalom és a hívők megfélemlítését. (Elég csak Mindszenty bíborosra, vagy a sok börtönbe zárt, vagy megkínzott szerzetesre, papra és világra gondolni.) Még kevesebbek előtt ismeretes, hogy az egyház üldözése valójában nem 1964-ig vagy 1972-ig tartott, hanem a diktatúra teljes bukásáig; és módszerei ma, 2005-ben is megjelennek.

A 2002-es politikai fordulat után médiában szinte hetente megjelent a vád az egyházak, kiemelten a katolikus egyház vezetői ellen. Eszerint az egyház *legtöbb vezetője* saját hasznát keresve állt szóba a diktatúra funkcionáriusaival, titkosrendőri szerveivel, sőt: az egyházüldöző *állam és rendőrség „ügynökévé” vált.* Az egyház pedig – folytatta a vád –, elzárkózik e kérdés megvizsgálása elől. A múlt rendszerrel együttműködő egyházi vezetők az állásukban maradhattak.¹ A téma napjainkban, 2005-ben újra felizzott.

Az ügynökkérdésre – az állammal való együttműködés szempontjaira – visszatérünk még. Ezzel kapcsolatban emlékeznünk kell a sokszor fájó tényekre és bűnökre is,

¹ Magyar Hírlap 2002. szept. 30.; Népszabadság 2002. szept. 3., szept. 28., nov. 3. stb.; vö. Népszava 2003. márc. 17.; Magyar Hírlap 2003. márc. 11. stb.

amelyek az egyházat önvizsgálatra, bocsánatkérésre kell, hogy ösztönözzék. Az a mód viszont, ahogyan a média a témát a rendszerváltozás után tárgyalta, *a társadalom tudatos félrevezetése*. Mert a kor egyháza alapvetően *üldözött* volt. Hitvalló és vértanú keresztények éltek benne; ezért nekünk keresztényeknek – minden igazságot kereső emberrel együtt – tisztelettel és hálával kell rájuk tekintenünk. És róluk alig esik szó. Mindez még inkább arra ösztönöz, hogy nézzünk szembe az elmúlt évtizedek egyházának helyzetével: elsősorban a kor szépségével, de természetesen a vádakkal is.

A kommunista korszak jelenleg ismert és feltárt dokumentumai közt előkerültek tervek, amelyeket a párt legfelsőbb vezetői készítettek (az 50-es években maga Rákosi Mátyás és – már akkor is – Kádár János) arról, hogyan tudják a tömegeket céltudatosan félrevezetni az éppen esedékes koncepciók hazugsággal; hogyan és milyen sorrendben kell ebbe a támadásba bevonni az egyes sajtóorgánumokat, a rádiót, és a közvélemény-formálás minden eszközét. *A politikai fordulat óta többször vagyunk tanúi hasonlóan megtervezett támadásoknak.*² Amikor az elmúlt

² 2004 decemberében a baloldali sajtóorgánumok napokon belül az egyházi ügynökök feldobott vádjával foglalkoztak. Budapesti Reggel dec. 9.; Népszava dec. 10. (két írásban is); Vasárnapi Hírek dec. 12.; Népszava dec. 13.; több rádiós és televíziós csatorna.

rendszer utódai el akarják terelni valamiről a társadalom figyelmét (például a nagyon rosszul álló gazdaságról), akkor egy kiélezett témát vetnek fel, és arra igyekeznek irányítani az érdeklődést. 2004-ben a katolikus iskolaügy *tudatosan hamisított adatokkal* való támadása volt a program, 2005 elején a főpapok III/III-as érintettsége. Jöhet még más is.

A kommunista diktatúrával – például a Rákosi-rendszerrel, vagy a politikai rendőrség 90-ig működő módszereivel – való ismerkedés tehát nemcsak egy letűnt kor megértéséhez vezet el az érdeklődőket, hanem *magyarázatot is ad a jelen sok tényére, hazugságára* (sajnos sok esetre csak ezt a szót tudjuk alkalmazni), és a hazugság és félrevezetés *módszertanára*.

Olyan korban élünk, amelyben a letűnt diktatúra vezetői büntetlenül élhetnek, és vezető posztokat tölthetnek be társadalmunkban. Számosan közülük az ország leggazdagabb emberei lettek azáltal, hogy a rendszerváltáskor „elprivatizálták” a nemzeti vagyont jelentős részét. Ők, a háttérbe vonult titkosszolgálatok szakembereivel, és azok tapasztalatát felhasználva, most célba veszik a kor egyházának vezetőit, s úgy próbálják azokat bemutatni, mintha a rendszer vétkesei ők lettek volna. A kommunizmus örökösei saját irataikat – sok jel szerint – eltüntették, és előtérbe helyezik a papság (részben valós, részben hamisított) iratait,

felnagyítják azok jelentőségét, és ők teszik a szemrehányást: „Az egyház kollaborált a diktatúrával!” (Miközben a „diktatúra” – ők maguk voltak!)

Lelkipásztori feladatkörömben (és mint e téma tanára) is találkoztam egy jelenséggel. Sok egyházi közösségben, a miénkben is, élnek olyan keresztények, akik saját bőrükön vagy családjukén tapasztalták meg az üldözést. Mellettük élnek olyanok is, akik az utóbbi években lettek keresztények, és szüleik (vagy önmaguk is) kommunisták voltak. E keresztények között – korunk kielezett pártpolitikai ellentéteinek légkörében – többször támadtak feszültségek. A kommunista kötődéssel rendelkezők kevésbé tudják megérteni, miért viseltetik fenntartással sok hívő a kommunizmust képviselő személyekkel, pártokkal, a múltra vonatkozó tájékoztatásokkal szemben. Az üldözéseket átéltek pedig, gyakran nem tolerálják elegendő szeretettel ezt az értetlenséget. Ugyanez a ketősség uralkodik az egész társadalomban.

Az újabban megtérőknek (illetve azoknak, akik közelebb szeretnének kerülni az egyház történelmének megértéséhez) meg kell ismerniük, milyen utat jártak végig az elmúlt évtizedek hívő katolikusai. Az üldözéseket megéltéknek (és a 2005-ben ellenzéki pártokkal szimpatizálóknak) viszont tudniuk kell, hogy az 1970-es évektől a kommunista rendszer változtatott politikáján. Ettől a kortól kezdve a hazai kommunizmus arculata olyan lett, hogy sok nem

vallásos – vagy nem „másként gondolkodó” – állampolgár élhetett anélkül, hogy reflektált volna a diktatúra jelenlétére. Tudomásul kell vennünk azt a tényt is, hogy a 2000-es években polgártársaink széles rétege – vallásosak vagy nem vallásosak – még az 50-es vagy 60-as évek véres-gyilkos egyházüldözéséről is alig hallott, még kevésbé a Kádár-korszak kifinomult vallásüldözési módszereiről.

Keresztény és emberi feladatunk, hogy ilyen múlt után, ilyen jelenben is *meztaláljuk a párbeszédet* ezekkel a testvérekkel és *minden jóindulatú és jóakarátú emberrel*.

Az előzőben megfogalmazottak bizonyára nyilvánvalóvá tették, hogy az előadás célja az igazságot kereső emberek közötti párbeszéd keresése, és *nem a sebek felszakítása*.

Amikor a kommunizmus diktatúrájával ismerkedünk, egyidejűleg tudnunk kell, hogy a marxizmus, illetve a kommunizmus létrejöttének okai között szerepe volt az igazságtalan társadalmi viszonyoknak (a kapitalizmusnak, illetve egyes országokban a kései-feudális elemeknek is). És az egyházellenességben is volt szerepe annak, hogy az egyházi vezetők nagy vagyonokkal rendelkeztek, a felső rétegek életét élték; továbbá, hogy a hívő nép sem állt mindig jézusi hivatása magaslatán. Amikor a mai magyar keresztény szembenéz múltjával, és hall egyháza üldözéséről, egyidejűleg tehát *meg kell vallania saját egyházának és a keresztényeknek törté-*

nelmi mulasztásait is. Saját hiányainkat látva megértőbbek leszünk az egyházat olykor egyoldalúan kritizálókkal szemben.

A történelem egyházüldözéseivel kapcsolatban – a keresztényeknek – tudatosítaniuk kell, hogy míg ezek gyökerei gyakran az emberi gonoszságig nyúlnak vissza, a jó és a rossz szembenállásáig; az üldözésnek más okai is lehetnek. A II. Vatikáni Zsinat így fogalmaz: „Az ateizmus kialakulásáért gyakran maguk a hívők is felelősek. Az ateizmus okai közé kell számítanunk azt a bírálatot is, amelyet a vallások hívnak ki maguk ellen, sokhelyütt elsősorban a keresztény vallás. A hívőknek emiatt nem kis részük lehet az ateizmus létrejöttében: ahelyett, hogy feltárnák Isten és a vallás igazi arcát, inkább eltakarják azt. . .”³

Ha a hívő ember a múlt gaszágaira gondol, nem feledheti azt sem, hogy a kommunista eszmékben sok humánus elem is volt (az emberi egyenlőség elve, a szegények felkarolása, a munkanélküliség megszüntetése stb.), amelyeknek megvalósítására sokan törekedtek. Nem egy embert ezek vonzottak a kommunisták soraiba. (Azt vizsgálni, hogy a valós kommunizmus hogyan valósította meg ezeket az elveket, nem feladata ennek az előadásnak.) Ha az egyházat valaha üldözőkre gondolunk, vagy utódaikkal kapcsolatba kerülünk, azt is feltételezhetjük, hogy ők egy negatív képet kaptak az egyháztól,

³ Fogalmazza meg a zsinat „Egyház a mai világban” (GS) c. dokumentumának 19. pontja.

vagy olyan riasztó tapasztalatokkal rendelkezettek, rendelkezhetnek papokról vagy keresztény ismerőseikről, amelyek befolyásolják őket ateizmusukban, egyházellenességükben, pártállásukban. Ezeket az embereket elsősorban nem a vita fogja közelebb vinni a tisztánlátáshoz, hanem egyrészt az a szeretet és megértés, amelyet a hívők tanúsítanak irántuk; másrészt saját hibáink megvallása. Így kaphatnak tisztább képet a kereszténységről, s így érezhetnek hívást arra, hogy felfogásukat felülvizsgálják, és esetleg közelebb kerüljenek az egyházhoz.

E napokban hallottam egy lelkipásztortól, aki egy megyeszékhelyen plébános, hogy náluk 2005-ben járult elsőáldozáshoz egy gimnazista, akinek nagyapja az adott megye állami-egyházügyi megbízottja (az egyházüldözés első felelőse) volt. Egy másik városunk plébánosa mesélte, hogy az ő egyházközösségüknek ma aktív tagja a város volt tanácselnöke, aki korábban, természetesen, ateista és elkötelezett párttag volt, s mint tanácselnök hivatalból feladatul kapta a helyi egyházak ellenőrzését és adminisztratív visszaszorítását. A szerző plébániáján is léptek a megtérés útjára katona- és rendőrtisztek, valaha ateista pedagógusok. Legtöbbjüket nem elméleti vita vezette el az egyházba, hanem a keresztények között tapasztalt szeretet, illetve konkrétan a feléjük irányuló szeretet, amely felébresztette szívük mélyén a hit iránti érdeklődést.

A hívó testvéreinket arra is kérjük: miközben a kommunista egyházüldözésről hallanak, és emlékeznek e kor vértanúira, hitvallóira: imádkozzanak azokért, akik – a véres testi és pszichikai üldözés hatására – megalkuvókká lettek. (Vajon ki állíthatja biztosan magáról, hogy ő képes lett volna a szörnyű körülmények között helytállni?) Fohászkodjunk azokért is, akik üldözték az egyházat. Végül imádkozzunk azért, hogy egyházunk szembe tudjon nézni múltjával, meg tudja vallani azt, amiben tagjai ezekben az időkben vétettek, s le tudja vonni a történetek tanulságait; és hogy a mai kor keresztényei, mindannyian le tudjuk vonni a tanulságot: mindaz, aki nem Istenbe, nem Krisztusba veti bizalmát, megszegyenül, míg aki Belé veti bizalmát, nem szégyenül meg soha.

Merhet-e a címben foglalt témához nyúlni, aki nem történész? A kérdést többen feltették: *Nem történészeknek kellene inkább hozzányúlniuk a kérdéshez?* Az itt feszegetett témák feldolgozása érdekében én is fordultam több történész ismerőshöz, kérve őket, foglalkozzanak e témával, írjanak róla ők. „Nincs meg a történeti távlatunk” – mondták egyesek. Mások ezzel tértek ki: „Ha én írok e korról, rám támadnak: te ne szólj, te is a 'felsőbb egyházi rétegbe' tartoztál abban az időben.” Ismét mások: „Én nem éltem át e kort, a földalatti egyházat, az üldözöttséget; nem ismerem eléggé a korszak igazi kérdéseit!”

Ezért fordult meg a fejemben, ahogy előadásom elején is említettem, egy ilyen témájú könyv megírásának a gondolata. A Gondviselés ajándéka, hogy *a könyv írása során meglepően sok olyan dokumentumra és - az elmúlt évtizedekkel foglalkozó történetírást érintő - tényre bukkantam, amelyek a történészek számára is újdonságot fognak jelenteni*, felvetett kérdéseink megvilágítása és tisztázása szempontjából pedig rendkívüli jelentőséggel bírnak. (Ezek az adatok egyébként utalnak arra is, mennyire fontos, hogy keresztény kutatók is összefogottan foglalkozzanak e kor történeti feldolgozásával!)

Amellett, hogy írásommal szerettem volna egy „népszerű összefoglalást” adni a mai olvasó kezébe a korról, volt egy másik tény is, ami sarkallt arra, hogy *írjak*. Mert egy olyan *sajátos* helyzetben éltem végig ezt az időszakot, ami ritka betekintést adott a korabeli egyház helyzetébe.

A diktatúra alatt az egyházban – sarkítottan fogalmazva – két pólus, két „világ” alakult ki. Az egyik: azok világa, akik az *állammal kapcsolatot találtak*; a másik: az *állam által üldözöttek* (az élő lelkipásztorkodásban és elsősorban a „földalatti” kisközösségekben vagy éppen szerzetesrendekben dolgozók) világa. Amikor ma a kor tanúi a korabeli egyházat megítélik, gyakran kiütözik véleményükből, ki hol állt, hiszen könnyen megesik, hogy ki-ki a maga oldaláról ítéli meg a történeteket. Ilyen összefüggésben én

magam azon kevesek közé tartoztam, akik egyszerre éltek a kettészakított egyház mindkét világában.

Éltem egyrészt az üldözött egyházban: fiatalként és papként a „földalatti” kiscsoportos, közösségi munkában, állandó rendőrségi megfigyelés alatt és fenyegetések közepette. Részesültem állami tilalmakban, mert az állami szervek veszélyesnek tartottak. Időszakonként nem jelenhettek meg írásaim, nem tarthattam előadást országos konferenciákon; két alkalommal, sikeres pályázataim ellenére, alkalmatlannak bélyegeztek arra, hogy Budapesten, a Hittudományi Akadémiánkon egyetemi tanár legyek stb.

Másrészt éltem az egyház másik szférájában is. Az állam törekedett arra, hogy lehetőleg az „ő embereit” engedje szemináriumokban tanítani, a teológiai életben szerepelni, városban lelkipásztorkodni. Így elsősorban 16 éves egri teológiai tanári működésem alatt, az állammal párbeszédet keresők, esetenként „kollaborálók” között éltem.

A kötet – a mondottak értelmében – nemcsak történelmi összefoglalást ad, hanem megjelenik benne a személyes beszámoló, az „oral history” műfaja is. A történelmi részekhez kapcsolódva (amelyek a könyv nagyobb részét alkotják) felidézem személyes élményeimet is, amelyekkel egy-egy kevéssé feldolgozott vagy éppen vitatott kérdést szeretnék megvilágítani.

Felelősséggel tartozva a kor helyes megítéléséért, a kötet írására tehát sajátos tapasztalatom is indított, és kötelezett arra, hogy az egyoldalú beállítással szemben a történelem számára leírjam: bár valóban akadtak gerinctört kollaborálók, de az egyháznak „ebben a felében” is sok hívő, egyházért élő pap élt. Ezt ugyan a kort átélte legtöbb katolikus hívő tudta, ma a média és egyes csoportok, és esetenként történelmi jellegű írások is az ellenkezőt állítják, mintegy fekete-fehéren ábrázolva a kor szereplőit. Sőt, ez utóbbit állítók nagy irodalmi munkásságot fejtenek ki véleményük hirdetése érdekében. A kor egyházáról és püspökeiről megjelent jellemzésekben legnagyobb arányban az ő véleményüket olvashatjuk.

Amikor a korra vonatkozó tapasztalataimról beszéltem történész ismerősökkel, többen – a történelem iránti felelősségemre hivatkozva – biztattak, hogy írjam le, amit megéltem. *Mert a történelem kutatóinak szüksége lesz olyan tanúk vallomásaira, akiknek belülről van tapasztalata a kor egyházáról.* Sokan várnak egy könyvre, mely bemutatja a diktatúra egyházát.

Könyvem vázlatát közölte az Új Ember katolikus hetilap, folytatólagos cikkekben. Írásaimra sok köszönet és biztatás volt a visszhang. *Többen kértek, adjam ki ezeket az írásokat könyv alakjában is.* Ez a kérés is sarkallt, hogy ne csak a vitatott témákról írjak, hanem némi áttekintést is adjak a korról.

Szolgáljon a könyvben bizonyára jelentkező különböző hiányok mentségére, hogy a témánkba vágó – a kiadás napjaiban a médiában megjelenő – sok téves információ hatására sokan sürgették a könyv minél hamarabbi megjelenését. A sürgetés jogosnak látszott, de emiatt el kellett tekintenem a további csiszolásoktól, az anyag további érlelésétől, árnyalásától.

A hatalmas történelmi anyaghoz természetesen a létező irodalmat használtam fel. A lábjegyzetekben utalok a felhasznált művekre. Jó, ha az Olvasó tudja, hogy bár a kor sok kérdése feldolgozásra vár még, a történészek több témát átkutattak már, mint a mindennapok embere gondolná. Az Olvasó számára bizonyára érdekessé teszi a kötetet, hogy nemcsak több korabeli fényképet talál benne, hanem eddig még nem közölt (és egyébként is ritkán látható) *titkosrendőri felvételeket, és titkos dokumentumok fényképeit is.*

Köszönettel tartozom *testvéreimnek, munkatársaimnak*, akik tanácsaikkal segítettek egyes megfogalmazások finomításában; *plébániánk munkatársainak*, akik átvállalták sok feladatomat, hogy legyen időm az írásra; és mindazoknak, akik segítettek a könyv megjelenésében.

Amikor a kötet címét kerestük a Kiadóval és munkatársaimmal, Szent Pál Korinthusiakhoz írt második levele jutott eszünkbe:

*„Mindenfelől szorongatnak, de össze nem szorítanak,
Kétségkedünk, de kétségbe nem esünk,
Üldözést szenvedünk, de elhagyottak nem vagyunk,
Földre terítenek, de el nem pusztulunk,
Testünkben Jézus kínszenvedését hordozzuk szüntelen,
Hogy Jézus élete is megnyilvánuljon testünkön.
Életünk folyamán váltig halálra szánnak minket
Jézusért,
hogy Jézus élete is megnyilvánuljon testünkön.”*

(2Kor 4,8-13)

Ez könyvünk eszmei mondanivalója, a múltra és a jelenre vonatkozóan. Ezen páli szavak összefoglalásaként született meg a kötet címe:

„Halálra szántak, mégis élünk!”

Köszönöm a türelmet, köszönöm a figyelmet.